

“KOMPETENSIYA” VA “KOMPETENTLIK” TUSHUNCHALARINING LINGVISTIK TADQIQOTLARDAGI MAZMUNI MASALASI HAQIDA

Maxmudov Muzaffar Mamirovich¹, Махмудов Музаффар Маъмирович², Makhmudov Muzaffar Mamirovich³

¹Toshkent amaliy fanlar universiteti katta o'qituvchisi

²Старший преподаватель Ташкентского университета прикладных наук

³Senior Lecturer at Tashkent University of Applied Sciences

Correspondance: mahmudov.muzaffar@yahoo.com

ARTICLE INFO.

Keywords: kompetensiya,
kompetentlik, kommunikativ
kompetensiya, kompetensiyaviy
yondashuv.

Abstract

Maqolada taniqli tilshunos olimlarning ilmiy tadqiqotlari asosida “kompetensiya” va “kompetentlik” tushunchalari o'rtasidagi munosabatning turli talqinlari keltiriladi. Til kompetensiyasi tushunchasini aniqlash va uning shakllanishiga bag'ishlangan ilmiy adabiyotlar tahlili berilgan. Zamonaviy talqinlarning ayrimlarida til kompetensiyasi bilan an'anaviy ta'lim paradigmasining asosini tashkil etuvchi bilim, ko'nikma va malakalar o'rtasidagi farq yetarlicha aniqlashtirilmaganligi muammosi ko'rsatib berilgan.

<http://www.gospodarkainnowacje.pl/> © 2026 LWAB.

O'zbekiston pedagogika oliy o'quv yurtlarida ingliz tilini o'qitish sifati jamiyatning tezkor ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidan kelib chiqadigan yuqori talablar asosida shakllanadi. Bu esa yangi avlod talabalarining tilni egallash darajasini belgilaydi. O'zbekistonda ingliz tilini bilishning roli va ahamiyatining ortib borishi siyosiy va madaniy muhitdagi o'zgarishlar, xalqlar o'rtasidagi do'stlik aloqalarining rivojlanishi hamda xalqaro iqtisodiy integratsiya jarayonlari bilan bog'liq.

Ingliz tilini bilish bo'lajak filologiya o'qituvchilari uchun axborot resurslarida muhim materiallarni izlashda katta ahamiyatga ega. Chunki bu resurslarga kirish imkoniyatining yo'qligi malakali mutaxassis faoliyatini murakkablashtiradi. Bundan tashqari, har yili jahon mehnat bozorida ingliz tilini biladigan mutaxassislarga bo'lgan talab ortib borayotgani ham ushbu tilni o'rganishga muhim turtki bo'lmoqda. Natijada tilni samarali o'rganish uchun yangi zamonaviy usullar va yondashuvlarni joriy etish zarurati yuzaga keladi.

Mamlakatimiz ta'lim tizimining modernizatsiyasi pedagogika oliy ta'lim muassasalari oldiga **asosiy kompetensiyalarni rivojlantirish**, ya'ni ta'limda kompetensiyaviy yondashuvni shakllantirish vazifasini qo'ydi. Shu sababli zamonaviy ta'limni takomillashtirish maqsadida an'anaviy yondashuvdan kompetensiyaviy yondashuvga bosqichma-bosqich o'tish tendensiyasi kuzatilmoqda. Bu jarayonda ta'lim tizimi nafaqat bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishga, balki talabalar kompetensiyalarini rivojlantirishga ham e'tibor qaratmoqda hamda mutaxassislarni tayyorlashning yangi konseptual va metodologik asoslari va modellari joriy etilmoqda.

Ta'limda, ayniqsa ingliz tilini o'qitishda kompetensiyaviy yondashuv samaradorligini ta'kidlashdan avval **kompetensiya, kompetentlik va kompetensiyaviy yondashuv** tushunchalarining mohiyatini anglab olish zarur.

"Kompetensiya" atamasi ilk bor ilmiy tadqiqotlarda amerikalik nazariy tilshunos **N. Xomskiy** tomonidan qo'llangan. Uning universal grammatika nazariyasi tilshunoslik sohasiga katta ta'sir ko'rsatgan. Uning ishlanmalarida kompetensiya nutq hosil qilish qobiliyatini anglatgan va **"performance" (nutqni amalga oshirish)** tushunchasiga qarama-qarshi qo'yilgan. Olimning fikricha, kompetensiya – bu inson tomonidan o'zlashtirilgan til belgilariga va ularni birlashtirish qoidalariga asoslanib, grammatik jihatdan to'g'ri bo'lgan ko'plab ifodalarni hosil qilish va tushunish qobiliyatidir. Shunga mos ravishda performance nutqni yaratish va tushunish jarayoni sifatida qaraladi.

Bu fikrni to'ldirgan holda **Z. F. Yusupova** kompetensiya shuningdek bilim, ko'nikma va malakalarni samarali faoliyatda qo'llashni o'z ichiga olgan shaxsning o'zaro bog'liq asosiy sifatleri majmui ekanligini ta'kidlaydi.

I. A. Zimnyaya talqinlarida kompetensiya tushunchasi insonning amaliy faoliyatiga yo'naltirilganligi bilan ajralib turadi.

Til o'qitish sohasidagi birinchi muhim burilish nuqtasi amerikalik sotsiolingvist **D. Hayms** tomonidan ilgari surilgan **kommunikativ kompetensiya** tushunchasi hisoblanadi. U nutqiy muloqot nafaqat til belgilaridan va ularni birlashtirish qoidalaridan, balki **madaniy va ijtimoiy ahamiyatga ega sharoitlar haqidagi bilimlardan** ham foydalanish orqali amalga oshirishini ta'kidlagan. Bu esa kompetensiya tushunchasining keng tarqalishiga olib keldi.

Chet tillarini o'qitishning asosiy maqsadi bo'lajak filolog mutaxassislarda ularning kasbiy profiliga mos keladigan **lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirish** hisoblanadi. Til kompetensiyasi faqat ta'lim natijasi emas, balki ijtimoiy, shaxsiy va xulq-atvor jihatlarini ham o'zida mujassam etgan integrativ hodisa sifatida qaraladi.

I. L. Kolesnikova va **O. A. Dolgina** o'z ilmiy ishlarida leksik birliklarni mazmunli ifodaga aylantiruvchi lug'aviy birliklar va grammatik qoidalar **til kompetensiyasini** tashkil etishini ta'kidlaydilar.

Shu bilan birga, **"Nutqiy muloqot madaniyati: Etika. Pragmatika. Psixologiya"** lug'atida bu

tushuncha til tizimi, uning fonetik birliklari va qonunlari, lug‘at tarkibi, grammatik shakllari va modellari, uslublari hamda stilistik vositalarini yaxshi bilish sifatida talqin qilinadi. Shuningdek, til kompetensiyasining yetarli yoki yetarli emasligi nutq ko‘nikmalari darajasini belgilovchi ko‘rsatkichlardan biri ekanligi qayd etiladi.

Biroq yuqoridagi ta‘riflar ma‘lum darajada noaniq hisoblanadi, chunki ular an‘anaviy ta‘lim tizimida qo‘llaniladigan bilim, ko‘nikma va malaka tushunchalari bilan bog‘liq bo‘lib, ular har doim ham muvaffaqiyatli muloqotni ta‘minlay olmaydi.

“Tilshunoslik terminlari lug‘ati”da til kompetensiyasi tushunchasi yuqoridagi ta‘riflardan tashqari kommunikativ ko‘nikmalarni egallash zarurligini ham o‘z ichiga oladi. Bu ko‘nikmalar til egasiga turli darajadagi murakkab kontekstlarni tushunish va nutqiy hamda tafakkur faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirish imkonini beradi.

E. D. Bojovich o‘z ishlarida N. Xomskiy fikriga ko‘ra bu tushuncha semantik jihatdan **“tilni qo‘llash”** tushunchasiga qarama-qarshi ekanligini ta‘kidlaydi. Ularning asosiy farqi shundaki, biri til haqidagi bilimni, ikkinchisi esa tilni kommunikatsiya jarayonida to‘g‘ri qo‘llashni anglatadi. Keyinchalik tadqiqotchilar bu tushunchalarni **“til qobiliyati”** va **“til faoliyati”** atamalarini bilan almashтира boshladilar. Birinchisi til tizimi haqidagi potentsial bilimni, ikkinchisi esa real kommunikativ vaziyatlarda yuzaga keladigan nutqni bildiradi.

Xuddi shunday, **D. Slobin** va **J. Greening** *“Psixolingvistika”* asarida ham til qobiliyati inson nazariy jihatdan gapira olishi va tushuna olishi mumkin bo‘lgan holat sifatida, til faoliyati esa inson real vaziyatlarda aytadigan va tushunadigan nutq sifatida talqin qilinadi.

“Lingvistik kompetensiya” va **“til kompetensiyasi”** tushunchalari o‘rtasidagi farq **Z. F. Yusupov**ning ma‘ruza konspektlarida ham ko‘rsatib berilgan. Agar lingvistik kompetensiya tilshunoslikning boshlang‘ich bilimlari, rus tili haqidagi ilmiy ma‘lumotlar va tilning ijtimoiy hodisa sifatidagi mohiyatini anglashni ifodalasa, til kompetensiyasi esa tilning o‘zi va uning me‘yorlarini bilish, boshqalar nutqini tushunish, o‘z nutqini yaratish, shuningdek imlo va tinish belgilarini to‘g‘ri qo‘llashni o‘z ichiga oladi.

Til kompetensiyasi darajasi asosan ikki mezon bo‘yicha baholanadi:

1. O‘rganilayotgan til qoidalarini bilish.
2. Nutqni tushunish va qayta ifodalash qobiliyati.

Ko‘plab olimlar (**E. M. Vereshchagin, V. G. Kostomarov, S. Moirand, S. Savignon, L. F. Bachman, Jan Van Ek, M. N. Vyatyutnev, G. V. Kolshanskiy va boshqalar**) til kompetensiyasining shakllanishi o‘zi bilan birga samarali nutqiy amaliyotni ta‘minlay olmaydi deb hisoblaydilar. Shuning uchun til kompetensiyasini rivojlantirish bilan birga tilning tuzilishi va tizimli xususiyatlari haqidagi bilimlarni kengaytirish hamda til tizimini amalda qo‘llash qobiliyatini rivojlantirish zarur.

Agar til kompetensiyasini shakllantirish jarayonida talaba shaxsining rivojlanishi markaziy o‘rinni egallasa, u holda o‘quv nutqiy ko‘nikmalari va malakalari **lingvistik kompetensiya** doirasida qaraladi. Lingvistik kompetensiya quyidagi uch turdagi ko‘nikmalarni o‘z ichiga oladi:

- **tanib olish ko‘nikmalari** – bir til hodisasini boshqasidan farqlay olish;
- **tasniflash ko‘nikmalari** – til hodisalarini guruhlarga ajrata olish;
- **tahlil qilish ko‘nikmalari** – fonetik, morfemik, so‘z yasalishi, morfologik, sintaktik va stilistik tahlillarni bajarish.

Lingvistik kompetensiya talabalar tomonidan og‘zaki nutqni anglash natijasi sifatida tushuniladi. U ingliz tili haqidagi fan asoslarini bilish va lingvistik tushunchalar majmuasini o‘zlashtirishni o‘z ichiga oladi. Shuningdek, u rus tilining qanday tuzilganligi, unda qanday o‘zgarishlar sodir bo‘lishi, qaysi jihatlar eng muhim ekanligini tushunish hamda tilning jamiyat va inson hayotidagi rolini anglashni ham nazarda tutadi. Bunday bilimlar fanga barqaror qiziqish uyg‘otadi hamda ona tiliga nisbatan

hurmat va muhabbat hissini shakllantiradi.

Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchilar oldiga qo'yilgan asosiy vazifalar – xorijiy talabalar kommunikativ savodxonligini oshirish, ularning kasbiy faoliyati bilan bog'liq vazifalarni hal etish va kerakli natijalarga erishishda yordam berishdir. Biroq bunga erishish uchun o'qituvchi talabalarda rivojlantirmoqchi bo'lgan **til kompetensiyasining mohiyati va mazmunini chuqur tushunishi zarur.**

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Юсупова З.Ф. Компетентностный подход к обучению русскому языку в школе. Казань, 2015. с 8.
2. Hymes, D. On Communicative Competence. In J.B.Pride and J.Holmes (eds.), Sociolinguistics. Harmondsworth: Penguin, 1972, pp. 269-293.
3. Колесникова И.Л, Долгина О.А. Англо-русский терминологический справочник по методике преподавания иностранных языков.
4. Романова Н.Н, Филиппов А.В. Культура речевого общения. Этика. Прагматика. Психология. М. Изд. «Флинта», 2016. с. 305
5. Божович Е.Д. Развитие языковой компетенции школьников: проблемы и подходы //Вопросы психологии. с. 34
6. Слобин Д., Грин Дж. Психоллингвистика. М., 1970. с. 23
7. Юсупова З.Ф. Компетентностный подход к обучению русскому языку в школе. Казань, 2015. с 8.
8. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура. - М.: Индрик, 2005
9. Moirand, S. Enseigner a comminiquer en langue etrangere [Текст] / S. Moirand - Paris. - 1990. - 188 р.
10. Savignon S.J. Communicative Competence: Theory and Classroom Practice (2nd ed.) [Текст] / S.J. Savignon. - USA: McGraw-Hill. - 1997. - 352 p
11. Bachman L. Fundamental considerations in language testing. Oxford: Oxford University Press, 1990. 408 p.
12. Van Ek J. A. Objectives for foreign language learning. Volume 1: Scope [Текст] / J.A. Van Ek - Strasbourg, Council of Europe Press. - 1986. - 89 p.
13. Вятютнев, М. Н. Понятие языковой компетенции в лингвистике и методике преподавания иностранных языков [Текст] / М.Н. Вятютнев -ИЯШ. - № 6. - 1975. - С. -55-64
14. Колшанский Г.В. Коммуникативная функция и структура языка. Изд. 3-е. — М.:Издательство ЛКИ, 2007. — 176 с. (Лингвистическое наследие XX века.)
15. Юсупова З.Ф. Компетентностный подход к обучению русскому языку в школе. Казань, 2015. с 18.